

שלולית גנוזה

ממכלול הנושאים שבפרשה רוצה אני להתמקד בפסוק הדן בהלכות הלוואה ורבית (שמות כב, כד): "אם כֶּסֶף תַּלְוֶה אֶת עַמִּי, אֶת הָעֹנִי עִמָּךְ, לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה, לֹא תִשְׁיָמוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ". מדריכנו בהבנת פסוק זה יהיה רבי שמשון רפאל הירש (רשר"ה). אחד מעקרונות שיטתו הפרשנית הוא מה שניתן לכנות "אטימולוגיה פילוסופית", עמידה על המילים על פי קשריהם למלים אחרות. תוך שימוש בשיטה זאת ניתן, לדעתי, להגיע למסקנות נכוחות ואמיתיות, אך לפעמים גם לספקולציות ודרשות שאינן מתארות את האמת ההיסטורית. בכל זאת, יש בכל ניתוחיו, אסוציאציות מחשבתיות מחכימות וחשובות.

ההלוואה

אסוציאציה כזאת קשורה עם המילה 'תַּלְוֶה'. רשר"ה כותב: "אם נשווה את המקראות... הרי שיתברר לנו, שמשמעו של 'לוה' הוא בעיקר להימשך... אחרי זולתו, להתחבר אליו, באופן שהתחברות זו תקדם את שלומו וטובתו" לאה אומרת על בעלה, יעקב (בראשית כט, לד): "עָתָה הִפְעַם יָלְוָה אִישִׁי אֵלַי". בפסוק רב משמעות אומר הנביא ישעיה (יד, א) "כִּי יִרְחַם ה' אֶת יַעֲקֹב וּבָחַר עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל וְהִנִּיחָם עַל אֲדָמָתָם וְנָלְוָה הָגֵר עֲלֵיהֶם..." עלינו ללוות את הזר ואת הגר. לפי רשר"ה, הלוואה למי שזקוק לה הרי היא מעין ליווי "כספיי" לעמנו, ליווי "אֶת עַמִּי, אֶת הָעֹנִי עִמָּךְ". העני, "הזקוק לסיעודך הוא המייצג כלפיך את עַמִּי" אומר רשר"ה. המדרש (שמות רבה לא, יג) רדיקלי עוד יותר: "אֶת עַמִּי, אֶת הָעֹנִי עִמָּךְ, לֹא עִמָּךְ הוּא הָעֹנִי, אֶלָּא עַמִּי!". ורשר"ה מעיר: "לא העבודה שבהיכל ה', אלא חי החברה יהיו זירת התגלותה של מלכות ה'". ההלוואה לעני, לזקוק לה, "היא אבן הפינה להיות עם ה'". מתוך כך הופכת ההלוואה לגמילות חסדים, המהווה כדברי שמעון הצדיק (אבות א, ב) אחד העמודים עליהם העולם עומד.

הנשך!

סיומו של הפסוק מעמיד אותנו בפני איסור רבית: "לֹא תִשְׁיָמוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ". ניתן לראות באיסור זה צו דתי, קבלת עול מלכות השמים. אלא שלפי רשר"ה בכך לא די: "שאיסור רבית מבטל את השפעתו המשחיתה של הכסף, זה הגורם העיקרי שבין גורמי אי-השוויון הסוציאלי". בהמשך לדברים אלה כתב הרב יצחק ברויאר, נכדו של רשר"ה (נחליאל, עמ' שכ"ה): "כל זמן שיש קשר ישיר בין המחסורים החברתיים ובין הייצור החברתי העתיד למלא אותם... אין מקום למה שקוראים קפיטליסט". אולם בין הייצור לבין הצרכן, עומד הכסף. הכסף שוכח שהוא אמצעי והופך להיות אליל. דברים אלה נכתבו לפני שנים רבות,

אך הם מקבלים משנה תוקף בימינו כאשר ההון של תאגידים בינלאומיים משתלט על העולם. זהו הון, הפרה ורבה ללא לאות, בעל און ומשכפל את עצמו ללא הרף, על ידי ספקולציות ותחבולות אחרות. כנגד זאת מדגיש הרב יצחק ברויאר שהכסף עקר. כל מה שהכסף מוליד אינו אלא אשליית כזב, והמשברים הכלכליים, לא עלינו, המוחקים הכל, יוכיחו. יתירה מזאת, הכסף משחית. חגי הנביא (ב, ח) אומר בשמו של הקב"ה: "לִי הַכֶּסֶף וְלִי הַזֶּהָב". ועל כך מעיר הרב ברויאר: " לִי הַכֶּסֶף אומר רבונו של עולם, ומה אומר הקפיטליסט? הוא לא אומר 'לה' הכסף', ולא 'לי הכסף'. אלא 'אני לכסף'".

איסור הנשך נראה לנו היום רחוק ובלתי ריאלי. ההלכה יצרה "היתר עיסקא", מבנה הלכתי המתחשב במציאות הכלכלית ומאפשר בתנאים מסוימים לקחת רבית. על בסיס היתר זה פועלים שומרי ההלכה המשתמשים בשירותי הבנקים. ולמרות זאת האיסור צועק עלינו, ומטיל עלינו כלימה. כלימה כאשר במציאות שלנו הלוואות מועברות לחברות גבייה המטילות רבית דרבית, מושג המבוטא לפי רש"י במילה העברית 'נשך': 'רבית, שהוא כנשיכת נחש שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש ופיתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקודו, כך רבית אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה'. כלימה כאשר יש ומשתמשים באיומים קשים או אף באמצעים אלימים כדי לגבות את חובותיהם. וזאת בחברה המתגאה בשלטון החוק, וטוענת שבדמוקרטיה יש למדינה המונופול על הכוח.

הבצָה

לפני עשורים רבים, כשישראל עדיין רצתה להיות אור ליהודים, הגיע לפינה הנידחת בה גרתי, אדם אציל וחוקר ספרות מעמיק, ד"ר משה גיל ע"ה. הוא הלעיט אותנו בכתבי ברנר, אך בהכוונתו קראנו כמובן גם ספרים וסיפורים אחרים. אחד הסיפורים זכור וודאי לרבים מקוראי, שאולי אף נבחנו עליו בבחינת הבגרות. כוונתי ל"שלולית גנוזה" של חיים הזו. מוקד סיפור זה קשור בחלק האמצעי של הפסוק: "לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנָשָׁה". כפשוטו מדבר הפסוק על הפעלה אכזרית של זכות המלווה לתשלום, עד כדי שעבוד ילדי הלווה. כך קוראים אנו בספר מלכים ב (ד, א) "וְאִשָּׁה אַחַת... צָעָקָה אֶל אֱלִישָׁע לֵאמֹר עֲבָדְךָ אִישִׁי מֵת... וְהַנָּשָׂה בָּא לִקְחַת אֶת שְׁנֵי יְלָדֵי לֹא לְעֲבָדִים". ביתר שאת חוזרת הבעיה בשנים הקשות של שיבת ציון (נחמיה ה): "וַתְּהִי צָעָקַת הָעָם וַיְנַשִּׂיהֶם - גְּדֹלָה אֶל אֲחֵיהֶם הַיְּהוּדִים". אלו הם לוויים שלא יכלו לשלם, "וַיַּעֲתֶה", טוענים הם "כִּבְשָׁר אֲחִינוּ בְּשָׂרֵנוּ כִּבְנֵיהֶם בְּנֵינוּ", כולנו אחים, "וְהָיָה" למרות האחוה "אֲנַחְנוּ כִּבְשָׁשִׁים אֶת בְּנֵינוּ וְאֶת בְּנֵיתֵינוּ לְעֲבָדִים... וּשְׂדֵיתֵינוּ וְכַרְמֵינוּ לְאֲחֵרִים". נחמיה רותח מכעס על כך: "וַיֹּחֶר לִי מְאֹד כִּפְאֹשֶׁר שְׂמַעְתִּי אֶת זַעֲקָתָם" הוא פונה אל המלוויים בדברי תוכחה: "אֲנַחְנוּ קִנִּינוּ אֶת אֲחֵינוּ הַיְּהוּדִים הַנִּמְכָּרִים לַגּוֹיִם", ואתם הולכים וקונים אותם לעבדים! "וַיִּחְרְיֵשׁוּ וְלֹא מָצְאוּ דָבָר". נחמיה מציל את אחיו הסובלים. אנו התקדמנו רבות מאז, ולמרות זאת לפני כמה ימים קראנו על אשה שכנראה עומדת למכור את פרי-בטנה העתיד להיוולד, כדי לשלם את חובותיה. אסור לנו לשכוח את

דברי ישעיהו (מט, יג): "רְנוּ שְׁמִים וְגִילִי אֶרֶץ... כִּי נָחַם ה' עַמּוֹ וַעֲנִיּוֹ יִרְחֶם". אסור לה לשיבת ציון לשכוח את החלשים. רחמים על עניים הם חלק יסודי של הפטריטיזם.

עבור חז"ל המאבק נגד נושים אלה הוא ברור מאליו. לדבריהם "לא תִּהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה" מבטא איסור הרבה יותר רדיקלי, המנוגד לחלוטין לכל מה שמתרחש מסביבנו. ר' דימי לימד (בבא מציעא עה ע"ב): "מנין לנושה בחבירו מנה ויודע שאין לו, שאסור לעבור לפניו, תלמוד לומר לא תִּהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה". בנוהג שבעולם – מעיר רשר"ה - משתמט הלווה מעיני המלווה, ואילו כאן "אומרים למלווה שלא יעבור לפני הלווה ויחסוך ממנו עגמת נפש ועלבון!"

אכן זה מה שעושה גיבור סיפורו של הזז. הזז מתאר איך בעיירה יהודית קלאסית אחת, נוסע במרכבה הכומר כשהוא מלווה במשכיל היהודי של העיירה. הם מזמינים את הגיבור לעלות למרכבה אולם הגיבור מסרב לעשות זאת. הוא מסרב, כדי להימנע מלפגוש בדרך שהמרכבה נוסעת אדם שחייב לו ואין לו במה לשלם, ומתוך כך לביישו. הוא פונה אז לרחוב צדדי ששלולית הפכתו לביצה. הכומר והמשכיל מסתכלים עליו בבוז. הוא עבורם סמל למי שמואס בקדמה, ומעדיף להישאר בבוץ של העיירה. אותו הזז שבידרשה' ביקר את יהדות הגולה על עמידתה מחוץ להיסטוריה, חיבר בסיפור זה שיר תהילה לאותו יהודי גלותי שבשם החסד קרא תגר לחוקי הכלכלה, והאמין בקיומם של ציווים אחרים מוסריים יותר. בשלולית הבוץ, היו גנוזים ערכיה המוסריים של היהדות.